

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГО І МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Трансформація суспільних відносин, незбалансованість соціального, економічного, екологічного розвитку та регіональної політики зумовили значні деструктивні явища та процеси у поселенській мережі країни і окремих регіонів. Спостерігається концентрація населення і виробництва у великих містах, натомість гальмується розвиток малих міст, селищ та сільських поселень. Загострилася проблема зайнятості населення, позитивні зрушення у сфері виробництва не забезпечили зростання життєвого рівня населення, особливо сільського, головним джерелом доходу яких залишаються надходження від реалізації продукції особистих господарств. Соціально-демографічна ситуація (особливо в сільській місцевості) характеризується деформацією статево-вікової структури, депопуляцією населення та обезлюдненням поселень [1, 4].

Підкреслимо, що контрастність змін у якості життя неоднакова в залежності від масштабу охоплення території (рівня) і найбільші контрасти (за окремими показниками в десятки разів) спостерігаються саме на регіональному рівні між міською та сільською місцевістю.

У зв'язку з цим постає актуальна проблема дослідження специфічних рис якості життя окремих територіальних спільнот і пошуку шляхів удосконалення територіальної організації розселення, оскільки необхідним є створення сприятливого життєвого середовища в усіх типах поселень незалежно від їх людності та функціонального значення.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. З середини 1990-х років спостерігається значна активізація досліджень, спрямованих на розбудову концепції “якості життя”. Важливе значення для успішної розробки планів соціально-економічного розвитку має попередній опис різних сторін

життєдіяльності суспільства в термінах «спосіб життя», «рівень життя», «якість життя», «добробут» і ін. В окремих сучасних публікаціях (Савюк О.Ю., 2006) стверджується, що в Радянському Союзі функцію категорії «якість життя» виконувало поняття «спосіб життя». Деякі з дослідників життєвого рівня населення (Мандибура В.О., 1998, Проніна І.І., 2002, Тридід С.О., 2006) висловлюють думку, що категорія «рівень життя» являє собою системоутворюючу категорію, яка змістовно є більш широкою, ніж категорії «добробут» та «якість життя», є і такі дослідження (Римашевська Н.М., 1988), що доводять зворотнє. Як свідчить дослідження, проведене Гукаловою І.В. [2], у рамках радянської соціально-економічної географії (як і в рамках радянської соціології, економіки та інших наук) концепція якості життя не набула розвитку як цілісний напрям досліджень, хоча її фактичні складові були присутні в численних роботах з дослідження урбанізації, соціальної інфраструктури, демографічних процесів і розвитку систем розселення, виконаних в рамках географії населення, пізніше — географії сфери обслуговування, географії споживання тощо.

Зазначимо, що незважаючи на певну понятійно-термінологічну неузгодженість, всі дослідники одностайно погоджуються з наявністю специфічних відмінностей способу, рівня, якості життя, добробуту між мешканцями сільської та міської місцевості.

Постановка мети та завдань дослідження. Виходячи з таких посилань, мета дослідження полягла у розкритті специфіки формування умов життєдіяльності і якості життя сільського та міського населення регіону. Відповідно до поставленої мети, в роботі поступово вирішуються такі завдання:

- здійснити порівняльний аналіз умов життєдіяльності населення в сільській та міській місцевостях;
- визначити вплив просторової диференціації умов життєдіяльності на формування відмінностей у якості життя сільського та міського населення на прикладі Херсонської області.

Виклад основного матеріалу. Виявлення специфічних рис життєдіяльності населення у сільській та у міській місцевості дозволило встановити значні відмінності в умовах формування якості життя сільського та міського населення (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз умов життєдіяльності в сільській та міській місцевостях

	<i>Міська місцевість</i>	<i>Сільська місцевість</i>
Просторова організація середовища і розселення населення	<ul style="list-style-type: none"> • точковий характер розселення зі значно концентрацією населення в містах; • високий рівень трансформації навколишнього середовища в урбоекосистемах; • незадовільний стан довкілля з високими обсягами викидів шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення; 	<ul style="list-style-type: none"> • дисперсний характер розселення з низькою густиною населення • значна частка природних та квазіприродних екосистем, напівприродних агроландшафтів; • невисока частка земель під забудовою, кращі характеристики стану довкілля; • слаборозвинена екологічна інфраструктура;
Сім'я та тенденції відтворення населення	<ul style="list-style-type: none"> • тенденції до скорочення розмірів сім'ї; • за рахунок позитивного сальдо внутрішньорегіональних міграцій висока частка населення працездатного віку. 	<ul style="list-style-type: none"> • багатодітність в сім'ї та більший природний приріст; • значний міграційний відтік населення; • у віковій структурі підвищена частка осіб похилого віку.
Здоров'я населення та система охорони здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> • широкий вибір різноманітних медичних послуг, як правило, більш високої якості; • висока просторова та часова доступність медичних закладів; • статистично рівень захворюваності найвищий в регіоні (за рахунок кращої діагностики), 	<ul style="list-style-type: none"> • обмеженість видів та низька якість медичних послуг, що надаються населенню; • низька концентрація, іноді значна віддаленість основних медичних закладів; • рівень захворюваності нижчий, але рівень смертності (в тому числі дитячої) вищий, ніж в містах.
Мобільність населення	<ul style="list-style-type: none"> • міграційна активність має нерегулярний сезонний характер. 	<ul style="list-style-type: none"> • характерна висока мобільність населення та постійні маятникові міграції значної частки населення.
Нематеріальні потреби і дозвілля	<ul style="list-style-type: none"> • значна варіативність можливостей проведення вільного часу та задоволення духовних потреб; • наявність специфічних, типових для міської місцевості способів проведення дозвілля. 	<ul style="list-style-type: none"> • певна обмеженість у можливостях організації дозвілля та задоволенні духовних потреб; • більша просторова та часова доступність природних місцевих рекреаційних об'єктів.

Освітньо-виховна і суспільно-політична діяльність, доступність зв'язку та інформації	<ul style="list-style-type: none"> • є можливості для задоволення всіх освітніх потреб; • активне суспільно-політичне життя; • висока густота покриття мережами зв'язку та їх багатоваріантність 	<ul style="list-style-type: none"> • наявні можливості для отримання дошкільної та середньої освіти, для отримання інших освітніх послуг необхідний виїзд до міста або заочне навчання; • низький рівень задіяності в суспільно-політичних подіях; • обмежені можливості доступу до зв'язку та інформації.
---	---	---

* Розроблено Машковою О.В.

Зауважимо, що така послідовність представлення різних сторін життєдіяльності населення зумовлена тим, що не всі види діяльності однаково інформативні під час виявлення відмінностей між якістю життя у сільській та міській місцевості. На наш погляд, найбільше відмінностей у якості життя сільського та міського населення формуються внаслідок специфіки праці в суспільному виробництві і особистому господарстві, а також внаслідок неоднакових побутових умов і можливостей організації дозвілля. Запропоновані у табл. 1 матеріали потребують деяких пояснень і уточнень, а також стануть більш наочними, на наш погляд, якщо здійснити їх аналіз на прикладі конкретного обласного регіону.

1) Специфічні відмінності у якості життя сільського та міського населення формуються і за рахунок неоднакового розвитку системи організацій суспільного обслуговування і соціальної інфраструктури. Відповідним чином це позначається на можливостях проведення *дозвілля і задоволення нематеріальних потреб*. Так, наприклад, в Херсонському регіоні 22,1% сіл не мають торговельних закладів, 98% населених пунктів в сільській місцевості не мають будинків побуту, 97,1% - лазень, 99,7% - комплексних приймальних пунктів з надання побутових послуг. Поряд з низькою концентрацією основних об'єктів соціальної інфраструктури, наявна іноді їх значна віддаленість. У 294 сільських населених пунктах (45,4%) відсутні відділення зв'язку, у 447 (69%) відсутні їдальні, кафе та інші заклади громадського харчування. У 77,5% сіл відсутні спортивні споруди.

Якщо в містах наявна значна варіативність можливостей проведення вільного часу та задоволення духовних потреб, є специфічні, типові для

міської місцевості способи проведення дозвілля (відвідання вечірніх курсів, музеїв тощо), то в сільській місцевості виникає певна обмеженість у можливостях організації вільного часу. Разом з тим, на відміну від міських мешканців, у сільських жителів наявні можливості більше часу проводити на природі, здійснювати так званий «зелений туризм», в сільській місцевості характерна більша просторова та часова доступність природних місцевих рекреаційних об'єктів.

Зазначимо, що 92,1% сіл станом на 1.11.2005 року не мають кіноустановок, а кількість демонстраторів фільмів у сільській місцевості скоротилася з 699 (у 1990 році) до 49 (в 2005), 37% сіл Херсонської області не мають клубів та будинків культури, 44% - бібліотек.

2) Відмінності у якості життя сільського та міського населення значною мірою зумовлені специфікою *просторової організації середовища і розселення населення*, оскільки ці характеристики впливатимуть як на стан здоров'я населення (зокрема стан довкілля), так і на забезпеченість соціальною інфраструктурою, мобільність населення (внаслідок неоднакової транспортної забезпеченості) тощо.

Поряд з відмінностями, зазначеними в табл.2 зауважимо, що при пересічній густоті сільського населення по Херсонській області 15,3% коливання по районах складають від 7,2% (Верхньорогачицький район) до 37,6% (Білозерський район). Значні коливання також спостерігаються в середній людності сільських населених пунктів – від 288,5 (Високопільський район) до 1302,8 (Цюрупинський район) при середньообласному показнику 659,6 чоловік. Зауважимо, що ці показники мають сильний корелятивний зв'язок з показником суми топологічних відстаней до обласного центру. Так, кореляція між ним і показником людності сільських населених пунктів складає 0,9 [3].

3) Що стосується стану *здоров'я населення*, то на перший погляд ситуація в сільській місцевості більш сприятлива і рівень захворюваності нижчий, ніж в містах, разом з тим рівень смертності (в тому числі дитячої)

вищий. Для сільської місцевості характерним є також обмеженість видів та низька якість медичних послуг, що надаються населенню, а також низька концентрація і іноді значна віддаленість основних медичних закладів. Зауважимо, що 13,7% сільських населених пунктів Херсонської області взагалі не мають лікарняних закладів та пересувного медичного обслуговування.

4) Для міського та сільського населення неоднаковими виявляються можливості отримання певних *освітніх послуг і участі у суспільно-політичній діяльності*. Якщо в містах, як правило, є можливості для задоволення всіх освітніх потреб, а значна кількість освітньо-виховних закладів зумовлює багатоваріантність вибору закладу навчання (дитячого садка, школи, технікуму, ВУЗу тощо), то в сільській місцевості доступна лише дошкільна та середня освіта, а для отримання інших освітніх послуг необхідний виїзд до міста або заочне навчання. Зауважимо, що сільське населення не має можливості не тільки повноцінно отримувати освітні послуги (іноді дитячого садка чи школи в селі просто не має), але і якість освіти в сільській місцевості нижча, ніж в містах – в дитсадках працюють змішані групи, в школах предмети не завжди викладаються фахівцями відповідної кваліфікації тощо.

Вражаючим є той факт, що станом на 1.01.2005 р. в цілому по Херсонській області 52,5% загальної кількості сільських населених пунктів не мають дитячих дошкільних закладів, 42,3% сільських населених пунктів, в яких є діти від 7 до 17 років не мають шкіл. До того ж, з наявних дошкільних закладів 32,5% потребують ремонту, а 25% шкіл потребують капітального ремонту. Якщо в містах Херсонського регіону охоплення дітей дошкільними дитячими закладами складає 66%, то у сільській місцевості – 34%.

Для жителів міст, на відміну від сільського населення, характерне активне суспільно-політичне життя, високий рівень задіяності в різноманітних громадських організаціях, течіях тощо. З одного боку це пояснюється наближеністю до органів влади і можливістю співпрацювати з

багатьма суспільними і політичними організаціями, а з іншого – різними умовами *доступу до джерел інформації та зв'язку*, оскільки для міст характерні не тільки висока густота покриття мережами зв'язку (стаціонарний, мобільний зв'язок, Інтернет), але і їх багатоваріантність. А в сільській місцевості Херсонської області в 2005 році тільки 16,6% житлових помешкань мали телефон.

5) Особливості умов життєдіяльності сільського населення зумовлюють його високу *мобільність*, пов'язану з постійними поїздками за товарами та виїздами на навчання в інші населені пункти. Для значної кількості жителів сіл характерні постійні маятникові міграції (перш за все трудові). Так, станом на 2005 рік 18,4% сільського населення працювали за межами свого населеного пункту, у тому числі більше половини з них у містах та селищах міського типу.

Необхідно відзначити, що специфіка життєдіяльності в сільській та міській місцевості проявлятиметься перш за все у *характеристиках сім'ї та тенденціях відтворення населення* (табл. 1). Акцентуємо, що ці характеристики з одного боку є результируючими стосовно умов життєдіяльності (є своєрідними індикаторами якості життя), а з іншого – є факторами формування якості життя як окремого індивіда, так і певної територіальної спільноти.

Висновки. Проведене суспільно-географічне дослідження специфіки умов життєдіяльності сільського та міського населення дозволяє зробити такі висновки:

- наявні диспропорції у економічному, соціальному, демографічному розвитку сільської та міської місцевості потребують вживання негайних заходів щодо їх усунення з метою нівелювання та згладжування відмінностей у якості життя сільського та міського населення і вирішення соціальних проблем села;
- необхідним є забезпечення заходів з комплексного взаємопов'язаного розвитку міських та сільських поселень, посилення внутрішньосистемних

- економічних та соціальних зв'язків в межах регіональної поселенської мережі з метою удосконалення територіальної організації розселення;
- одним з дійових заходів підвищення якості життя сільських жителів вважаємо проведення адміністративно-територіальної реформи, яка дозволить підвищити ефективність управління територіями різного рангу і сформувати самодостатні територіальні громади, здатні вирішувати питання місцевого значення за рахунок власних матеріальних та фінансових ресурсів і, відповідно, підтримувати високий життєвий рівень мешканців.

Список літератури:

1. Аграрна праця та соціальний розвиток села / Богуцький О.А., Копалова Г.І., Орлатий М.К. та ін. - К.: ВИПОЛ, 1996. -302 с.
2. Гукалова І.В. Із досвіду суспільно-географічних досліджень якості життя населення // Український географічний журнал. – 2005. – №4. – С. 37-43
3. Мальчикова Д.С., Пилипенко І.О. Розселення сільського населення як елемент територіальної диференціації сільської місцевості // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С. – 2007. – С. 161-167
4. Населення і трудові ресурси села: Навч. посіб. / За ред. П.Т. Саблука, М.К. Орлатого. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. – 277 с.

Olga MASHKOVA

SPECIFIC LINE OF THE CONDITIONS TO VITAL ACTIVITY RURAL AND TOWN POPULATION OF THE REGION

Summary

In article are analysed factors of the shaping level of living and condition to vital activity of the population in town and rural terrain. They are shown specific line quality to life's town and rural population on example Kherson region.